

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ВІЛЬГУШИНСЬКИЙ МИХАЙЛО ЙОСИПОВИЧ

УДК
343.98

**ТАКТИКА СУДОВОГО СЛІДСТВА В СИСТЕМІ
КРИМІНАЛІСТИКИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Шепітько Валерій Юрійович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри криміналістики, академік Академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Тіщенко Валерій Володимирович**, Одеська національна юридична академія, завідувач кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, професор **Весельський Віктор Казимирович**, Київський національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри криміналістики.

Захист відбудеться 9 лютого 2010 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 6 січня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Формування соціально орієнтованої, демократичної та правової держави в Україні пов'язане із необхідністю проведення судово-правової реформи та реальною перебудовою органів досудового слідства та суду. Прагнення до цивілізованого суспільства передбачає впровадження прогресивних інституцій, міжнародно-правових стандартів, сучасних механізмів захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Важливим завданням кримінального судочинства є перехід на змагальні засади, змінення процедури розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних справ, запровадження дійсної незалежності судових органів та встановлення дієвого соціального контролю за їх діяльністю. Таке реформування має відбуватися з урахуванням передового світового досвіду та на науково обґрунтованих засадах. Справедливе вирішення соціальних конфліктів, встановлення істини по справі залежить від ефективності діяльності суду, наукової організації праці суб'єктів доказування, використання належної тактики здійснення судового слідства, запровадження новітніх досягнень криміналістичної науки.

Вагомий внесок у дослідження проблем судової діяльності здійснили відомі вчені-процесуалісти та криміналісти: Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, О.Я. Баєв, М.О. Баєв, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломеєва, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, А.В. Дулов, В.І. Комісаров, В.О. Коновалова, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, І.Д. Перлов, О.Р. Ратінов, Л.С. Халдєєв, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько та ін. Приділялася й певна увага безпосередньо дослідженню криміналістичних проблем судового розгляду кримінальних справ та тактики судового слідства (Л.Ю. Ароцкер, С.Л. Кисленко, О.А. Сичова та ін.). Разом із тим тактичні засади судового слідства в умовах змагального процесу, тактика проведення окремих судових дій залишаються недостатньо висвітленими і потребують наукового обґрунтування.

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається необхідністю побудови тактики судового слідства, пропонування ефективної системи судових дій, встановлення найбільш доцільних тактичних прийомів їх проведення, використання спеціальних знань у суді. Існує також необхідність у розробці організаційних засад судового слідства, визначенні механізмів взаємодії різних учасників судового розгляду у змагальному процесі. Вказані обставини дозволяють віднести проблематику, що розглядається, до актуальної.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація підготовлена згідно з планом наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за напрямком «Актуальні проблеми правосуддя, зміцнення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні» в межах цільової комплексної програми «Криміналістичні та науково-технічні проблеми удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0106u002294). Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 30.11.2004 р., протокол № 3.

Мета і завдання дослідження. Дисертаційне дослідження має на меті сформулювати на підставі сучасних положень загальної теорії криміналістики та аналізу судової практики концепцію тактики судового слідства та визначити її місце в системі криміналістики. Відповідно до зазначеної мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- 1) обґрунтувати доцільність формування тактики судового слідства та визначити її місце і роль в структурі криміналістики;
- 2) визначити засоби криміналістичної тактики, їх функціональне призначення при провадженні судового слідства;
- 3) встановити особливості застосування тактичних прийомів при проведенні окремих судових дій;
- 4) розглянути специфіку взаємодії учасників судової діяльності в змагальному процесі та дослідити регулятивну функцію суду;
- 5) проаналізувати можливості планування судової діяльності та визначити роль судових версій у встановленні істини по справі;
- 6) дослідити своєрідність тактики судових дій (допиту, очної ставки в суді, судового огляду, призначення судових експертиз);
- 7) запропонувати найбільш доцільні тактичні прийоми проведення окремих судових дій;
- 8) розглянути особливості використання спеціальних знань у суді.

Об'єктом наукового дослідження є: зміст судової діяльності та її закономірності, а також відносини, які виникають під час здійснення правосуддя.

Предметом дослідження є: тактика судового слідства в системі криміналістики.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є положення теорії пізнання та загальної теорії криміналістики. У процесі здійснення цього наукового дослідження застосовувалися такі методи пізнання: формально-

юридичний (з метою аналізу чинного кримінально-процесуального законодавства України та інших країн, інших законодавчих положень); формально-логічний (при дослідженні сутності засобів криміналістичної тактики – тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції, системи судових дій тощо, аналізі окремих судових дій – допиту, очної ставки, огляду); функціональний (для визначення динаміки взаємодії учасників судової діяльності в змагальному процесі); історичний (під час аналізу розвитку різних підходів та дискусій щодо тактики судового слідства, тактики обвинувачення, тактики захисту); системно-структурний (для визначення змісту тактики окремих судових дій, систем судових дій та систем тактичних прийомів); порівняльний (для окреслення місця тактики судового слідства в криміналістиці, можливостей використання окремих тактичних засобів у суді); статистичний (під час узагальнення судової практики, анкетування та інтерв'ювання суддів).

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є наукові праці вчених у галузі філософії, логіки, психології, кримінального та кримінально-процесуального права, кримінології, криміналістики.

Правовою основою дисертаційної праці є Конституція України, законодавчі акти, що регламентують діяльність судових та інших правозастосовних органів, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати узагальнення та вивчення 180 кримінальних справ, розглянутих судами різних областей України за період з 2003 по 2009 рр., анкетування 358 суддів апеляційних та районних судів Волинської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Харківської областей, м. Києва та Київської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна праця є першим у вітчизняній юридичній літературі комплексним монографічним дослідженням, в якому на базі сучасних положень кримінально-процесуального права і криміналістики, а також узагальнення судової практики визначено концептуальні засади тактики судового слідства.

У дисертації пропонується низка нових положень і висновків, що мають суттєве теоретичне і практичне значення, в тому числі:

вперше:

1) визначено динамічну залежність тактики судового слідства від змін, що відбуваються в кримінально-процесуальній діяльності, та запропоновано основні напрямки (проблеми) її побудови;

2) обґрунтовано доцільність виокремлення в судовій тактиці

трьох відносно самостійних підсистем: а) тактики державного обвинувачення; б) тактики професійного захисту; в) тактики суду;

3) запропоновано систему засобів криміналістичної тактики, що є доцільною при проведенні судового слідства;

4) надано визначення поняття взаємодії учасників судової діяльності та виокремлено її види, окреслено механізм взаємодії у змагальному кримінальному процесі;

5) аргументовано доцільність розробки та формування типових судових версій;

б) на підставі аналізу найбільш суттєвих ознак судового допиту сформульовано визначення його поняття;

7) розроблено класифікацію видів судового допиту залежно від різних підстав;

8) запропоновано підстави класифікації тактичних прийомів судового допиту;

9) висловлено пропозицію щодо необхідності заміни порядку проведення «допиту експерта в суді» на «отримання роз'яснень експерта в суді»;

удосконалено:

1) окремі наукові положення відносно засобів криміналістичної тактики (тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції, системи судових дій тощо);

2) криміналістичні рекомендації щодо планування судової діяльності та технології складання планів;

3) визначення поняття судова версія, скоректовано погляди на її зміст і структуру, підкреслено роль у встановленні істини по справі;

4) характеристики окремих видів судового допиту;

5) погляди на сутність та зміст судового огляду, наведено аргументи про неможливість проведення певних дій, що не передбачені чинним кримінально-процесуальним законодавством (обшук, судовий експеримент, перевірка показань на місці);

б) положення щодо поняття спеціальних знань, їх форм (видів) та можливостей застосування судом;

набули подальшого розвитку:

1) підходи щодо можливостей використання даних криміналістики для цілей судового слідства;

2) положення, що розкривають зміст взаємодії суб'єктів доказування;

3) теоретичні конструкції щодо сутності та видів допиту, очної ставки, огляду;

4) положення щодо сутності, змісту та видів тактичних прийомів допиту;

5) питання про природу очної ставки та своєрідності її проведення судом;

б) положення щодо призначення та проведення судових експертиз, можливостей звернення окремих учасників судового розгляду до спеціальних знань.

Практичне значення одержаних результатів. Наведені в дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для підвищення ефективності:

- науково-дослідницької роботи – як підґрунтя для подальшої розробки криміналістичної тактики і тактики судового слідства;

- практичної діяльності судових та правозастосовних органів – як криміналістичні рекомендації з удосконалення судової, прокурорської та адвокатської діяльності під час проведення судового слідства;

- навчального процесу – як важливі матеріали для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників з курсу «Криміналістика», а також при викладанні відповідної навчальної дисципліни;

- законотворчої діяльності – з метою вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, інших нормативно-правових актів, що регулюють судову діяльність.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, представлено та обговорено на її засіданнях, схвалено нею і рекомендовано до захисту.

Основні положення дисертації доповідалися на науково-практичних конференціях та “круглих столах”: міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми криміналістики” (м. Харків, 25-26 вересня 2003 р.); науково-практичній конференції “Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності” (м. Київ, 3 квітня 2009 р.); “круглому столі” “Актуальні питання судової експертизи та криміналістики” (м. Харків, 11-12 листопада 2008 р.).

Деякі пропозиції автора знайшли своє застосування в судовій діяльності (судовій практиці), що підтверджується відповідними актами впровадження.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються також у навчальному процесі Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого під час проведення практичних занять з криміналістики із студентами.

Публікації. Основні положення дисертації викладено в п’яти публікаціях: у чотирьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях та тезах наукових доповідей.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації визначається її метою, завданнями та предметом дослідження і складається з вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів та три пункти, висновків, додатків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 196 сторінок, з яких основний текст – 160 сторінок, додатки – 15 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінка (205 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, визначається мета та завдання дослідження, його об'єкт та предмет, наукова новизна, розкривається методологічна основа роботи, її теоретичне і практичне значення, апробація результатів дослідження.

Розділ 1. «Тактичні засади здійснення судового слідства в кримінальному процесі» складається з двох підрозділів, присвячених проблемам виникнення та розвитку тактики судового слідства, а також визначенню ролі окремих засобів криміналістичної тактики при проведенні судового слідства.

У підрозділі 1.1. **«Проблеми формування тактики судового слідства в криміналістиці»** підкреслено особливості її становлення та залежність від змін, що відбуваються в кримінально-процесуальній діяльності, започаткування змагальної процедури судового слідства. Дисертантом звернено увагу на специфіку тактики судового слідства, яка пов'язана із: 1) складністю взаємодій та взаємостосунків між учасниками кримінального судочинства; 2) своєрідністю «колективного» дослідження та перевірки доказів у суді; 3) з чітким розмежуванням функцій учасників процесу; 4) з виконанням організуючої та регулюючої ролі суду під час судового розгляду. В структурі тактики судового слідства необхідно вирізняти: тактику обвинувачення, тактику захисту, тактику суду.

Спираючись на результати проведеного дослідження автором встановлено, що побудова тактики судового слідства має бути пов'язана з вирішенням таких проблем: 1) організації і планування судової діяльності; 2) взаємодії учасників судового слідства; 3) визначення тактичних платформ сторін, що змагаються; 4) тактичної доцільності проведення окремих судових дій; 5) тактичного змісту (застосування тактичних прийомів) судової дії; 6) розробки тактичних прийомів окремих судових дій; 7) реалізації тактичних прийомів різними учасниками судового розгляду.

У підрозділі 1.2. **«Роль засобів криміналістичної тактики при проведенні судового слідства»** піддано аналізу окремі тактичні

засоби та встановлено можливості їх реалізації в судовій діяльності. Обґрунтовано доцільність використання таких засобів криміналістичної тактики: тактичного прийому, системи тактичних прийомів (тактичної комбінації); тактики окремої судової дії, системи (комплексу) судових дій. Розкрито зміст та надано характеристики кожного з цих елементів. На підставі проведеного вивчення чинного кримінально-процесуального законодавства розглянуто перелік судових дій, висловлені заперечення та наведено аргументи проти його розширення і доповнення такими діями, які невластиві судовому слідству.

Поряд із традиційними засобами криміналістичної тактики, дисертант звертає увагу на доцільність розроблення та використання судових тактичних операцій. За переконанням автора, судові дії певним чином взаємопов'язані поміж собою, мають обиратися з урахуванням визначеної послідовності. Тому можна говорити про системи (комплекси) судових дій як важливий засіб криміналістичної тактики.

Автор виходить із того, що тактика судового слідства є важливою завершальною частиною криміналістичної тактики. Тому її засоби мають відповідати найбільш загальним положенням, хоча й наповнюватися специфічним змістом. Це пов'язано з виконанням своєрідної судової діяльності та функціональним спрямуванням її учасників.

У роботі підкреслено, що оперування засобами криміналістичної тактики при проведенні судового слідства залежить від різних чинників: практичного досвіду судді (прокурора, захисника), його професійної придатності, рівня володіння знаннями, інтелектуальних можливостей, соціально-психологічних особливостей тощо. Важливого значення у цьому плані набуває пропонування практичним співробітникам типових наукових рекомендацій, методичних порад, узагальнення передового досвіду в судовій діяльності. Результати анкетування суддів з різних регіонів України дозволили встановити деякі негативні тенденції щодо отримання ними інформації криміналістичної спрямованості. Зокрема, було встановлено, що 67,87 % проанкетованих суддів не мають у своєму розпорядженні спеціальної літератури стосовно тактики судових дій. Переважна більшість суддів вказала на відсутність їхнього забезпечення науковими рекомендаціями щодо тактики провадження судового допиту (74,86 % опитаних), а також на існування необхідності в удосконаленні тактики цієї важливої судової дії (72,34 %).

Розділ 2. «Організація та планування судової діяльності» складається з трьох підрозділів, в яких висвітлюються особливості

взаємодії учасників судової діяльності, її планування та ролі судових версій у встановленні істини по справі.

У підрозділі 2.1. «**Взаємодія учасників судової діяльності. Регулятивна функція суду в процесі судового розгляду по кримінальній справі**» визначено специфіку взаємодії різних учасників та їх функціональне призначення. Автор виходить з того, що взаємодія учасників судової діяльності – це система погоджених дій суду (судді), сторони обвинувачення та сторони захисту щодо інформаційного обміну з дотриманням процесуального порядку, в якому учасники виконують притаманні їм функції, що забезпечує встановлення істини по справі.

Взаємодія під час судової діяльності відрізняється специфікою. Ця специфіка визначається роллю суду та його основною функцією, пов'язаною із вирішенням кримінальної справи за суттю та прийняттям відповідного рішення (винесенням вироку). Суд в процесі розгляду конкретної кримінальної справи здійснює взаємодію зі стороною обвинувачення та стороною захисту.

На підставі вивчення судової практики дисертант дійшов висновку, що в сучасних умовах існують такі види взаємодії: 1) взаємодія суду (судді) з іншими правоохоронними органами (органами досудового слідства, оперативно-розшуковими органами, органами прокуратури тощо) під час здійснення судового контролю; 2) взаємодія суду (судді) в процесі судового слідства з учасниками судового розгляду; 3) взаємодія суду (судді) під час застосування спеціальних знань; 4) взаємодія суду (судді) з іншими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями щодо запровадження профілактичних заходів (запобігання вчиненню злочинів). У дисертаційному дослідженні розглянуто зміст цих видів взаємодії та надано їх відповідну інтерпретацію. Результати анкетування суддів показують, що більшість опитаних вважає, що саме суд (суддя) має регулювати інформаційні потоки та здійснювати інформаційну взаємодію учасників судового процесу (або окремих судових дій). Зокрема, 67,8% проанкетованих суддів зазначили, що в процесі судового допиту суддя повинен виконувати функцію з регулювання інформаційної взаємодії.

У підрозділі 2.2. «**Планування судової діяльності**» визначено його різні рівні та роль у підвищенні якості розгляду кримінальних справ. Планування судової діяльності охоплює такі рівні: це планування діяльності суду та його підрозділів, перспективне та поточне планування, планування по конкретним судовим справам, планування судового слідства щодо окремої кримінальної справи; планування проведення окремої судової дії. Планування судового

слідства має відбивати майбутню взаємодію сторін та її результати. Це особливо стосується планування окремих судових дій (судового допиту, очної ставки в суді, огляду місця події тощо). Таке планування має враховувати й можливості рефлексивної взаємодії, рефлексивного управління (за результатами анкетування суддів встановлено, що лише 16,76% опитаних у своїй діяльності використовують рефлексивне управління).

Автором аргументовано, що у сучасних умовах запровадження змагального процесу існує необхідність у здійсненні планування судом, стороною обвинувачення та стороною захисту. Реальний зміст такого планування відбивається у розробці трьох різних планів: плану суду (судді) по конкретній кримінальній справі, плану сторони державного обвинувачення та плану сторони захисту. Теж саме стосується й планування проведення окремих судових дій в межах їх підготовки.

У підрозділі 2.3. **«Роль судових версій у встановленні істини по справі»** підкреслено їх особливе місце у пізнавальному процесі як інструменту встановлення невідомих фактів. На підставі аналізу ознак та сутності криміналістичної версії, врахування специфіки судової діяльності сформульоване таке визначення судової версії: обґрунтоване припущення відносно окремого факту або групи фактів, що мають чи можуть мати значення по кримінальній справі, яке висунуте й перевіряється спеціально уповноваженим на те суб'єктом (суд, сторона захисту, сторона обвинувачення) і слугує цілям установлення істини по справі. За своїм змістом судова версія складається із: 1) версій суду (судді); 2) версій державного обвинувачення; 3) версій професійного захисту. Дисертантом висловлена думка про можливість трансформації криміналістичних версій у судовій діяльності: версія слідчого – версія суду; версія державного обвинувача – версія суду; версія захисту – версія суду.

Аргументовано позицію, що перспективним напрямком в тактиці судової діяльності є формування та розробка типових (типологічних) судових версій. Конструювання типових судових версій передбачає врахування: 1) виду злочину та (або) його наслідків; 2) судової ситуації; 3) передбачуваного пояснення окремих фактів з боку обвинувачення та захисту. Типові судові версії дозволяють оптимізувати процес судового слідства, визначити напрямки перевірки доказів у суді, обґрунтованість позицій сторони обвинувачення та захисту.

Розділ 3. «Тактика судових дій» складається з чотирьох підрозділів, в яких визначено тактичні особливості окремих судових дій (судового допиту, очної ставки, судового огляду) та можливості

застосування спеціальних знань у суді.

Підрозділ 3.1. «Допит в системі судових дій» включає три пункти, в яких сформульовано поняття та визначено ознаки судового допиту, встановлено його види і надано їх характеристики, розглянуто найбільш доцільні тактичні прийоми.

На підставі аналізу різних підходів (інформаційного, судово-психологічного тощо) до розуміння допиту та з врахуванням позицій професійних суддів було встановлено найбільш суттєві ознаки судового допиту: 1) особливість процесу спілкування учасників судової діяльності; 2) змагальний характер проведення судової дії; 3) гласність та відкритість спілкування під час допиту; 4) повторюваність відтворення інформації та перевірна сутність даної судової дії; 5) складна взаємодія допитуваного та допитуючих; особлива роль судді як регулятора інформаційного обміну. Результати анкетування суддів показують, що більшість практичних працівників суду вважають, що дійсно існують особливості проведення допиту у суді (позитивну відповідь надали – 84,63% проанкетованих). На переконання суддів ці особливості виявляються у такому: у розширеному колі учасників допиту (46,36%); у значному обсягу інформації, яку отримують (22,34%); у повторюваності показань допитуваної особи (6,42%); у гласності проведення судового допиту (52,51%); в особливій ролі судді під час допиту (17,03%); у складності взаємодії учасників судового допиту (13,12%); інше (3,91%).

У дисертаційному дослідженні запропоновано таке визначення судового допиту – процесуальна (судова) дія, що передбачає встановлений законом порядок гласного та відкритого спілкування допитуваного та допитуючих, побудованого на підставі змагальності взаємодіючих сторін (обвинувачення та захисту) при необхідному рівні регуляції з боку судді (суду) з метою перевірки даних отриманих на досудовому слідстві.

Термін «судовий допит» є поняттям, яке об'єднує різні його види. На думку дисертанта, судовий допит може бути класифікований залежно від таких критеріїв: 1) передбачення у кримінально-процесуальному законі певного виду допиту (такі, що прямо вказані в законі, і такі, що не названі); 2) процесуального положення допитуваної особи (допит підсудного, допит свідка, допит потерпілого, допит експерта); 3) віку допитуваної особи (допит неповнолітнього, допит особи похилого віку); 4) послідовності проведення судового допиту (допит первинний, допит повторний); 5) особливостей отримання певного обсягу інформації (допит основний, допит додатковий); 6) суб'єкта проведення допиту в суді (допит, що здійснюється прокурором, потерпілим, цивільним позивачем,

цивільним відповідачем, їх представниками, захисником та судом (суддею)); 7) процедурних особливостей проведення (перехресний допит, шаховий допит, допит на очній ставці в суді); 8) обраного режиму (допит у закритому засіданні тощо); 9) судової інстанції, на якій провадиться судовий допит (допит в суді першої інстанції, допит в апеляційному суді). В роботі щодо окремих видів судового допиту надано відповідну інтерпретацію.

Підкреслено, що розгляд тактики судового допиту, в першу чергу, передбачає вичленування тактичних прийомів, визначення їх послідовності застосування, ефективності реалізації. Під час дослідження автор дійшов висновку, що особливості застосування тактичних прийомів пов'язані із суб'єктом, який буде використовувати такі способи дії (суддя, прокурор, захисник). В процесі судової діяльності тактичні прийоми застосовуються різними суб'єктами.

Результати анкетування суддів, проведеного дисертантом, показують, що 55,02% опитаних вважає, що тактика допиту у змагальному процесі потребує змін. Зокрема, 41,62% проанкетованих суддів вказали, що сторони захисту та обвинувачення під час судового допиту не виконують свої функції. При цьому 69,27% опитаних зазначили, що вони зустрічали у своїй практиці протидію з боку захисту під час допиту, яка виявилася у: застосуванні недозволених прийомів (29,05%); порушенні етичних вимог (46,36%); недобробросовісності підготовки до допиту (33,24%); незаконному впливі на допитуваного (32,4%); незаконній передачі інформації допитуваному (11,73%). Значна кількість суддів зустрічала у своїй практиці й протидію з боку обвинувачення при проведенні судового допиту – 59,77%. За їх переконанням така протидія полягала у: застосуванні недозволених прийомів (13,4%); порушенні етичних вимог (36,03%); недобробросовісності підготовки до допиту (12,57%); незаконній передачі інформації допитуваному (8,1%).

Вивчення судової практики дозволяє констатувати, що на сьогодні існує необхідність у проведенні аналізу тактичних прийомів, що застосовуються під час судового допиту, здійснення їх певного ранжирування (диференціації та систематизації) залежно від різних чинників. Звичайно, що обрання тих чи інших тактичних прийомів допиту зумовлено низкою обставин. Під час анкетування суддів з'ясувалося питання «Від яких чинників залежить тактика судового допиту?». Були отримані такі дані: від процесуального положення допитуваного – 41,06%; від позиції допитуваного – 44,69%; від ситуації допиту – 25,69%; від предмета допиту – 47,2%; від мети допиту – 25,69%; від функцій допитуючої особи – 9,77%.

Результати анкетування суддів показують, що під час проведення судового допиту ними використовуються різні тактичні прийоми: постановка запитань допитуваній особі (84,35%); демонстрація (показ) доказів (27,09%); пред'явлення доказів (44,97%); оголошення показань інших осіб (63,96%); оголошення показань, повідомлених на досудовому слідстві (62,01%); посилення на матеріали кримінальної справи (58,93%); використання наочної інформації (11,45%); роз'яснення положень закону (24,58%); відведення певного виду запитань (25,13%); використання певної послідовності у постановці запитань (46,36%); пред'явлення доказів у певній послідовності (24,86%); звернення до логічного мислення допитуваного (25,97%); інше (2,79%).

За результатами дослідження здійснено класифікацію тактичних прийомів судового допиту за такими підставами: 1) за видом або формою судового допиту – тактичні прийоми допиту свідка, потерпілого, підсудного, експерта; тактичні прийоми основного, додаткового, перехресного або шахового допиту; тактичні прийоми допиту неповнолітнього свідка, потерпілого, підсудного; тактичні прийоми допиту особи з наявністю певних аномалій психіки; 2) за суб'єктом використання – тактичні прийоми обвинувачення; тактичні прийоми захисту; тактичні прийоми суду; 3) за сферою спрямування – тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на допитуваного; тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на інших учасників процесу; 4) за характером інформації – тактичні прийоми, засновані на вербальній (словесній) інформації; тактичні прийоми, засновані на невербальній інформації.

У підрозділі 3.2. «**Очна ставка в суді**» розкрито тактичні особливості даної судової дії. Проведення очної ставки як судової дії викликає суттєві складнощі, при цьому значна кількість суддів не використовує очну ставку під час судового розгляду кримінальних справ (про такий стан свідчать результати опитування суддів, серед яких тільки 16,76% проанкетованих зазначили, що використовують очну ставку у своїй практичній діяльності).

Під час дослідження проаналізовано ознаки та характеристики очної ставки, визначено її природу та специфіку проведення в суді. Стаття 304 КПК України передбачає можливість проведення очної ставки як судової дії. Хоча порядок проведення очної ставки в суді залишився невизначеним. На думку автора, очна ставка - це самостійна судова дія, яка має передбачати певну процедуру її проведення. При цьому необхідно враховувати своєрідність очної ставки в суді, ускладнений обмін інформаційних потоків, наявність різних тактичних платформ (обвинувачення – захист), підвищений

рівень тактичного ризику.

Підтримано позицію окремих науковців про можливість використання певних видів очної ставки в суді – «кругових», «комбінованих» та ін. Оскільки, у такому випадку має місце доцільна послідовність дій учасників або проведення судової тактичної операції.

У підрозділі 3.3. «**Судовий огляд**» визначено його види та тактику проведення. КПК України встановлює порядок проведення таких видів судового огляду: огляд речових доказів (ст. 313 КПК України), огляд і оголошення документів (ст. 314 КПК України), огляд місця події (ст. 315 КПК України). Особливості судового огляду визначаються змістом стадії судового розгляду та його пізнавальною сутністю.

Автор відстоює позицію про те, що проведення судового огляду відрізняється від аналогічної дії на досудовому слідстві. Такі відмінності пов'язані як із процедурними, так і сутнісними характеристиками та ознаками. Зокрема, перевірочний характер огляду місця події, що проводиться судом, зумовив за необхідне виокремлення тих випадків, коли така судова дія є доцільною. Під час дослідження проведено критичний аналіз поглядів окремих науковців, які звернені до пропозицій щодо проведення перевірки показань на місці та слідчого експерименту в суді як самостійних судових дій.

У підрозділі 3.4. «**Застосування спеціальних знань у суді**» розкрито зміст різних їх форм (призначення та проведення експертизи в суді, допит експерта, залучення спеціаліста в процесі проведення окремих судових дій).

Розкрито сутність спеціальних знань та встановлено їх межі. Проаналізовано дискусійні позиції щодо можливостей призначення та проведення правових (юридичних) судових експертиз. На думку автора, під гаслами принципів «рівних можливостей», «презумпції невинуватості», «повноти дослідження» або «забезпечення змагальності» дослідження по справі перекладається на судового експерта.

Аналіз норм чинного кримінально-процесуального законодавства України показує, що в законі передбачено три форми застосування спеціальних знань у суді: 1) шляхом проведення експертизи в суді (ст. 310 КПК України) та проведення додаткової або повторної експертизи (ст. 312 КПК України); 2) під час допиту експерта в суді (ст. 311 КПК України); 3) шляхом залучення спеціаліста в процесі проведення окремих судових дій (ст. 307 КПК України та ін.).

Підкреслено, що важливою формою застосування спеціальних знань у суді є призначення та проведення судової експертизи. У цьому

відношенні визначено специфіку проведення експертизи у суді, механізми взаємодії різних учасників судового розгляду, функції судового експерта та роль суду, можливостей звернення до спеціальних знань різних учасників, виходячи із принципу процесуальної рівності сторін судочинства.

У роботі висловлено авторську позицію щодо практики проведення допиту експерта та можливостей проведення допиту спеціаліста в суді. Зроблено висновок, що проведення допиту експерта в суді не виправдовує себе, а ст. 311 КПК України потребує відповідних змін. За переконанням дисертанта процедура цієї судової дії має бути обмежена лише роз'ясненням наданого експертного висновку. У цьому сенсі експерт не має права виходити за межі свого експертного висновку. Так само й не має права відповідати на запитання учасників судового процесу відносно інших обставин справи.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявилось у розробці тактичних засад судового слідства та визначенні теоретико-методологічного підґрунтя до формування тактики судового слідства в системі криміналістики на підставі комплексного підходу до даної проблеми. За результатами дослідження можна сформулювати такі головні висновки:

1. На підставі дослідження сучасного етапу розвитку криміналістичної тактики визначено місце й роль судової тактики. Процес формування тактики судового слідства передбачає наявність таких основних напрямків: 1) проблеми організації і планування судової діяльності; 2) проблеми взаємодії учасників судового слідства; 3) проблеми визначення тактичних платформ сторін, що змагаються; 4) проблеми тактичної доцільності проведення окремих судових дій; 5) проблеми тактичного змісту (застосування тактичних прийомів) судових дій; 6) проблеми розробки тактичних прийомів різних судових дій; 7) проблеми реалізації тактичних прийомів різними учасниками судового розгляду.

2. Перехід на реальні рейки змагального процесу показує існування в структурі судової тактики: тактики обвинувачення, тактики захисту, тактики суду. Визначено специфіку, яка притаманна тактиці судового слідства (складність взаємодій та взаємостосунків поміж учасниками кримінального судочинства; своєрідність «колективного» дослідження та перевірки доказів у суді; чітке розмежування функцій учасників процесу; виконання організуючої та

регулюючої ролі суду під час судового розгляду).

3. Пропоновано можливість використання різних засобів криміналістичної тактики у судовому слідстві: тактичного прийому, системи тактичних прийомів (тактичних комбінацій), тактики окремої судової дії, систем (комплексів) судових дій. Наведено аргументи щодо недоцільності розширення системи окремих судових дій.

4. На підставі проведеного аналізу визначено специфіку взаємодії учасників судової діяльності. Виокремлено та надано відповідну інтерпретацію таким видам взаємодії: 1) взаємодія суду (судді) з іншими правоохоронними органами під час здійснення судового контролю; 2) взаємодія суду (судді) в процесі судового слідства з учасниками судового розгляду; 3) взаємодії суду (судді) під час застосування спеціальних знань; 4) взаємодії суду (судді) з іншими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями щодо запровадження профілактичних заходів.

5. Суду має бути відведена регулятивна функція в процесі судового розгляду по кримінальним справам. Суд є активним, але він не повинен виконувати функції інших сторін. За результатами дослідження пропоновано реальну модель механізму взаємодії у змагальному процесі.

6. Судова діяльність має здійснюватися на організаційно-планових засадах. У сучасних умовах запровадження змагального процесу існує необхідність у плануванні діяльності суду, сторони обвинувачення та сторони захисту. Реальний зміст такого планування відображається відповідно у розробленні трьох видів планів: плану суду (судді) по конкретній кримінальній справі, плану сторони державного обвинувачення та плану сторони захисту.

7. Судові версії є знаряддям пізнання подій, що вже відбулися. Судові версії та версії суду це не тотожні поняття. За своїм змістом судова версія складається із: 1) версій суду (судді); 2) версій державного обвинувачення; 3) версій професійного захисту. Визначено, що розробка типових судових версій є перспективним напрямком в тактиці судової діяльності. У типових версіях інший механізм їхньої побудови та використання. Вони є лише певним орієнтиром для суб'єкта застосування.

8. Сформульовано наступне визначення поняття судової версії: обґрунтоване припущення відносно окремого факту або групи фактів, що мають або можуть мати значення по кримінальній справі, яке висунуто й перевіряється спеціально уповноваженим на те суб'єктом (суд, сторона обвинувачення, сторона захисту), і слугує цілям установлення істини по справі.

9. Проведений аналіз дозволив встановити своєрідність тактики

окремих судових дій (судового допиту, очної ставки в суді, судового огляду та ін.), можливості звернення до спеціальних знань. Акцентовано увагу на особливу роль допиту в системі судових дій та визначено його суттєві ознаки. Надано таке визначення поняття судового допиту: процесуальна (судова) дія, що передбачає встановлений законом порядок гласного та відкритого спілкування допитуваного та допитуючих побудованого на підставі змагальності взаємодіючих сторін (обвинувачення та захисту) при необхідному рівні регуляцій з боку судді (суду) з метою перевірки даних отриманих на досудовому слідстві.

10. Запропоновано класифікацію видів та форм судового допиту та надано їх характеристики. Розглянуто різні тактичні прийоми судового допиту та зроблено спробу щодо їх упорядкування. Оскільки тактичні прийоми судового допиту є неоднозначними, зроблено висновок, що вони можуть бути класифіковані за такими підставами: 1) за видом або формою судового допиту; 2) за суб'єктом використання; 3) за характером інформації.

11. Очна ставка є самостійною процесуальною судовою дією, яка потребує законодавчої регламентації, визначення випадків доцільності її проведення в суді.

12. Під час дослідження виокремлено суттєві ознаки судового огляду. Судовий огляд – специфічна судова дія, яка охоплює можливість проведення таких його видів: огляду місця події, огляду речових доказів, огляду документів. Піддано критиці позиції окремих науковців щодо можливостей проведення «судових дій», які не передбачені чинним кримінально-процесуальним законодавством.

13. Спеціальні знання у суді можуть використовуватися як в процесуальній, так і позапроцесуальній формі. Важливою формою застосування спеціальних знань є проведення судових експертиз. Проаналізовано особливості призначення судових експертиз у суді та існування можливостей звернення окремих учасників судового розгляду до спеціальних знань з урахуванням рівних процесуальних можливостей сторін судочинства.

14. Формою застосування спеціальних знань є допит експерта у суді. Стаття 311 КПК України потребує змін за своєю суттю. Пропонується змінити найменування статті «Допит експерта в суді» на «Отримання роз'яснень експерта у суді».

Список опублікованих робіт за темою дисертації:

1. Вільгушинський М.Й. Проблеми побудови тактики судового слідства / М.Й. Вільгушинський // Теорія та практика судової

експертизи та криміналістики: зб. наук.-практ. матеріалів / М-во юстиції України, ХНДІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого; ред. кол.: М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2005. – Вип. 5. – С. 58-61.

2. **Вільгушинський М.Й.** Судовий допит: поняття та ознаки / М.Й. Вільгушинський // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики: зб. наук. праць / ХНДІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого; ред. кол.: М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2008. – Вип. 8. – С. 154-158.

3. **Вільгушинський М.Й.** Роль засобів криміналістичної тактики при проведенні судового слідства / М.Й. Вільгушинський // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць / Ред. кол.: В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х.: Вид-во «Кроссроуд», 2009. – Вип. 17. – С. 319-325.

4. **Вільгушинський М.Й.** Тактика судового слідства в системі криміналістики: тенденції та наукові дискусії / М.Й. Вільгушинський // Судова апеляція: наук.-практ. журнал. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2009. - №2(15). – С. 40-45.

5. **Вільгушинський М.Й.** Проблеми застосування спеціальних знань у суді / М.Й. Вільгушинський // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності: тези доповідей та наук. повідомлень наук.-практ. конф., м. Київ, 3 квітня 2009 р. Видання присвячене пам'яті проф. А.Я. Дубинського. – К.: Атіка, 2009. – С. 91-93.

АНОТАЦІЯ

Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2009.

У дисертаційному дослідженні комплексно розглянуто концептуальні засади тактики судового слідства. Визначено проблеми розвитку і становлення тактики судового слідства та її основні напрямки в криміналістиці. Звернено увагу на роль засобів криміналістичної тактики при проведенні судового слідства. Встановлено специфіку взаємодії учасників судової діяльності, її

організації та планування. Досліджено тактичні особливості проведення судових дій (судового допиту, очної ставки в суді, судового огляду, призначення судових експертиз), запропоновано тактичні засоби їх здійснення. Звернено увагу на можливості та деякі проблеми застосування спеціальних знань у суді.

Ключові слова: засоби криміналістичної тактики, очна ставка в суді, перехресний допит, планування судового слідства, судова версія, судова експертиза, судовий допит, судовий огляд, тактика судового слідства, тактика судових дій.

АННОТАЦІЯ

Вильгушинский М.И. Тактика судебного следствия в системе криминалистики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2009.

В диссертационном исследовании комплексно рассмотрены концептуальные основы тактики судебного следствия. На основе современных подходов в криминалистике, предпринятого анализа судебной практики и с учетом формирования состязательных начал уголовного процесса определены роль и место судебной тактики, особенности ее становления и развития. Обращено внимание на основные направления процесса формирования тактики судебного следствия: организация и планирование судебной деятельности; взаимодействие участников судебного следствия; определение тактических платформ состязющихся сторон; тактическая целесообразность проведения отдельных судебных действий; тактическое содержание (применение тактических приемов) судебных действий; разработка тактических приемов различных судебных действий; реализация тактических приемов различными участниками судебного разбирательства. Предлагается выделять в структуре судебной тактики: тактику обвинения, тактику защиты, тактику суда (судьи).

В работе уделено внимание организации и планированию судебной деятельности, взаимодействию ее участников. Судебная деятельность должна осуществляться на организационно-плановых началах. При этом суду отводится регулятивная функция в процессе судебного разбирательства по уголовным делам.

В процессе исследования проанализированы следующие виды

взаимодействия участников судебной деятельности: взаимодействие суда (судьи) с иными правоохранительными органами в ходе осуществления судебного контроля; взаимодействие суда в процессе судебного следствия с участниками судебного разбирательства; взаимодействие суда в ходе применения специальных знаний; взаимодействие суда с иными государственными органами, а также предприятиями, учреждениями и организациями относительно реализации профилактических мер.

Подчеркнута роль судебных версий в установлении истины по делу. Эти версии являются орудием познания событий прошлого. Определена сущность судебной версии и ее содержание, включающее: версии суда (судьи), версии государственного обвинения, версии профессиональной защиты. Аргументирована роль типовых версий, разработка которых является перспективным направлением в тактике судебной деятельности.

Подвергнута анализу тактика отдельных судебных действий: судебного допроса, очной ставки в суде, судебного осмотра, назначения судебных экспертиз. Детально исследована сущность судебного допроса, проанализированы его виды, характеристики, вычленены наиболее оптимальные тактические приемы. Предложена классификация видов и форм судебного допроса и установлены тактические особенности их проведения. Обращено внимание на тактическую целесообразность проведения иных судебных действий. Исследованы основные формы применения специальных знаний в суде. Рассмотрены особенности назначения судебных экспертиз в суде, получение консультаций у специалистов, проведение допроса эксперта.

Ключевые слова: средства криминалистической тактики, очная ставка в суде, перекрестный допрос, планирование судебного следствия, судебная версия, судебная экспертиза, судебный допрос, судебный осмотр, тактика судебного следствия, тактика судебных действий.

SUMMARY

Vilgushinskyi M.Y. Tactics of Judicial Investigation in the System of Criminalistics. - Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Legal Sciences on speciality 12.00.09 – Criminal procedure and criminalistics; judicial expertise; operational search activity – Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2009.

The dissertation research considers conceptual principles of the tactics

in judicial investigation. It defines the problem of development and formation of tactics of court investigation and its fundamental directions in criminalistics. The author pays attention to the role of the means of criminalistics tactics while conducting court investigation. The dissertation establishes the specificity of interactions among participants of judicial activity, its organization and planning; researches tactical specific features for conducting judicial actions (court investigation, face-to-face confrontation, judicial inspections) , and proposes tactical means of their fulfilment. The author also pays attention to possibilities and some problems of using special knowledge in court.

Key words: means of criminalistics tactics; face-to-face confrontation; cross-questioning; planning of court/judicial investigation, court version, court expertise, court interrogation, court search, tactics of court/judicial investigation, tactics of court/judicial actions.

Відповідальний за випуск:
канд. юрид. наук, доц. Булукув О.Ю.

Підписано до друку 25. 12. 2009 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 3746.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.